

Perheet kaupunkien koulu- markkinoilla

PIIA SEPPÄNEN

Ei kiitos koulujen paremmuusjärjestyslistoille

Perheiden kouluvalinnat ja peruskoulujen erikoistuminen ovat osa 1990-luvun kuluessa Suomen koulujärjestelmään juurtunutta koulutuspolitiikkaa. Maantieteelliset koulupiirit, jotka määrittivät lasten sijoittumista kansakouluihin ja 1970-luvulta lähtien koko ikäluokan sijoittumisesta peruskouluihin, muutettiin vuosituhannen lopussa kunnan velvollisuudeksi osoittaa koulupaikka ”lähikoulussa” ja oppilaan mahdollisuudeksi hakea myös muuhun kouluun. Uutta tässä oppivelvollisuuskoulua ohjaavassa toimintapolitiikassa on, että perheet voivat pyrkiä vaikuttamaan siihen, mitä koulua lapsi tulee käymään, ja osa kouluista voi valikoida oppilaansa jotakin opetusta painottaville erikoisluokille. Tämä on tyypillinen ilmiö kaupungeissa, joissa on useita kouluja. Kouluvalintaa on toteutettu käytännössä vuodesta 1994 useiden lainmuutosten seurauksena (ks. Seppänen 2003) ja toimintapolitiikka kirjattiin vuosikymmen lopulla koululainsäädännön kokonaisuudistukseen (Perusopetuslaki 1998).

Juuri ennen kouluvalinnan ja painotusten yleistymistä, vuonna 1994, suomalaisten vanhempien arvioissa peruskoulusta koulujen kilpailu, paremmuusjärjestyslistat ja lahjakkaiden erityiskohtelu torjuttiin. Valtaosa vanhemmista katsoi silloisen peruskoulun toimivan hyvin ja yhteiskuntaryhmien välisten erojen tasoittaminen hyväksyttiin peruskoulun tavoitteeksi. Ylemmät toimihenkilövanhemmat vastustivat lahjakkuuden ja kilpailun aatetta vähemmän, sen kuitenkin selvästi torjuen, siinä missä työntekijävanhemmat tunsivat heitäkin suurempaa huolta tasa-arvosta ja kilpailun haitoista. (Räty & al. 1995 & 1996.) 2000-luvun taitteessa turkulaisten vanhempien keskuudessa

tehdyn kyselytutkimuksen mukaan suuri osa vanhemmista edelleen tuki peruskoulua. ”Markkina-koulu”-ideat muun muassa lahjakkaille perustetavista erikoiskouluista tai väite, että kysyntä ja tarjonta ratkaisisivat yksittäisten koulujen kohtalon, eivät saaneet kannatusta vanhempien keskuudessa (Pennanen 2001, 64). Yllättävää oli, että huomattava enemmistö, kaksi kolmasosaa perheistä, vastusti koulujen paremmuusjärjestyslistoja. Niin kutsuttuja rankinglistoja vastustivat erityisesti tutkimuksessa hyväosaisiksi luokitellut perheet (78 %), siinä missä huono-osaisista vastustajia oli vain puolet (49 %). (Rinne & Nuutero 2001.)

Peruskoulujen julkista luokittelua ei vanhempien tapaan ole kannatettu hallinnon eri tasoillaakaan ensimmäisten arviointitutkimusten ilmesytyttyä 2000-luvun alussa. Koululainuudistuksen suunnitteluvaiheessa opetusministeri tosin linjasi, että koulukohtaisia arviointia tarvitaan ja niiden tulee olla julkisia (Heinonen 1996), ja lääninhallinnon edustaja peräsi opetushallitusta luotettavampaa koulukohtaisten arviointien tekijää (Rautama 1996). Perusopetuslakiin lopulta kirjattiin, että arviointien *keskeisten tulosten* tulee olla julkisia (PL 628/1998, 21. §), mikä jätti avoimeksi, tulkitaanko yksittäisiä kouluja koskevat tiedot julkisiksi. Sitten opetushallitus torjui idean koulujen ”laaturekisteristä”, johon kerättäisiin tietoja kouluista helpottamaan perheitä koulujen keskinäisessä vertailussa ja kouluvalinnassa, kuten Ruotsissa oli kaavailtu (Helsingin Sanomat 23.11.2000). Arviointitutkimusten yleistyttyä lehdistössä on pidetty esillä, että kaupungin koulutoimenviranomaiset ovat tietoisesti halunneet olla julkistamatta koulukohtaisia oppimistuloksia (Helsingin Sanomat 6.2.2002; Helsingin Sanomat 27.3.2002; Helsingin Sanomat 13.6.2002).

Paine peruskoulujen paremmuusjärjestyslistojen laatimiseen ja julkaisuun on median taholta ollut ilmeinen (ks. Liiten 2003). Esimerkkiä tälle on luonut lukiodien keskiarvorajojen vuosittainen julkaiseminen päivälehdissä ja vuonna 2002 Suomessa ennennäkemätön mainostelevisiön uutistoimituksen selvitys lukiodien ”paremmuusjärjestyksestä” ylioppilastutkinnossa (Helsingin Sanomat 28.6.2002); selvitys toistettiin vuonna 2003. Turun Sanomat teki vuoden 2000 lopulla kunnallisvalituksen hallinto-oikeuteen saadakseen Turun koulutoimen huoltajille teettämän asiakastytyväisyyskyselyn koulukohtaiset arviointitulokset julkisiksi. Hallinto-oikeus hylkäsi sanomalehden valituksen. Koska kyselytutkimus ei ollut opetushallituksen toimeenpanema eikä sitä ollut tehty opetusministeriön toimeksiannosta, sen ei tulkittu olleen perusopetuslain alainen. Viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain mukaisesti hallinto-oikeus katsoi koulujen nimien kuuluvan tutkimuksen perusaineistoon, joka on ”luottamuksen suojan perusteella ehdoitta salassa pidettävää”, ja niiden julkistamisen aiheuttavan haittaa koulutustoiminnan kokonaisvaltaisessa ja tasapuolisessa kehittämistyössä. (Turun hallinto-oikeuden päätös 17.12.2001.)

Myös opettajat vastustivat mielipidekyselyssä keväällä 2002 koulujen tuloksiin perustuvia paremmuusjärjestyslistoja ja kilpailun lisäämistä koulumaailmassa (Turun Sanomat 6.11.2002; Helsingin Sanomat 6.11.2002). Toistaiseksi varsin yksittäisinä näkökulmina on esitetty, että koulujen tulisi ottaa käyttöön ”tulostulokset”, koska kaikilla vanhemmilla – ei vain pitkälle koulutetuilla ja rikkailla – on oikeus tietää, missä koulussa opetus on heikointa (Astikainen 2002). Vuoden 2003 alussa opetushallitus (Pitkänen 2003) nosti esille peruskoulujen oppimistulosten julkistamiseen ja niiden tulkintaan liittyviä ongelmia (tilannesidonnaisuus, metodiset valinnat, järjestysasteikko, tuloksen tiivistäminen yhteen keskiarvoon sekä koulujen eri lähtökohdat). Kannanotossa päädyttiin johtopäätökseen, ettei kouluja tule leimata hyväksi ja huonoiksi, koska se vaikeuttaisi Suomen koulutuspolitiikan perustavoitteen saavuttamista: koulutuksen korkeaa tasoa ja sen edelleen nostamista. Kevään 2003 eduskuntavaalien alla, koulutustoimittajien vaalipaneelissa, oikeistopuolueet pitivät kouluarviointitietojen julkisuutta perheiden ”oikeutena” (Helsingin Sanomat 25.2.2003), tosin aihe ei ollut sen enempää esillä vaaliteemana. Jatkossa on

luvassa sääntöesityksiä koulukohtaisten oppimistulosten julkisuudesta (Helsingin Sanomat 16.4.2003).

Suomalaisvanhempien enemmistö, edes keski-ikäinen, tai opettajat eivät näytä esitettyjen mielipidetutkimusten perusteella kannattavan koulujen välistä kilpailua, eikä opetushallinto halua tuottaa vertailulistoja koulujen oppimistuloksista. Kuitenkin suuriin kaupunkeihin ovat kehittyneet paikalliset koulumarkkinat, joilla julkisesti hallinnoidut ja rahoitetut koulut tarjoavat erilaisia ”oppiainepainotuksia”, valikoivat osittain oppilaansa, järjestävät tutustumisiltoja ja opetusviranomaiset painavat vuosittain kouluja esitteleviä niin kutsuttuja kouluvalintaoppaita. Oppilasalueet (ent. koulupiirit) määrittelevät kaikille oppilaille ”lähikoulun”, mutta oppilas voi hakea myös muuhun kouluun. Tässä artikkelissa tullaan kysymään, missä määrin perheet ovat osallistuneet koulumarkkinoille käymällä koulujen tutustumisilloissa, harkitsemalla hakemista ja hakemalla muuhun kuin kunnan määräämään kouluun suurissa kaupungeissa. Tätä ennen tehdään katsaus siihen, millä kouluvalintoja on selitetty kouluvalintatutkimuksissa muissa maissa. Lopuksi katsotaan, poikkesivatko perheiden kouluvalinnat toisistaan suhteessa vanhempien taustaan suomalaisaineistossa. Artikkelin tarkoitus on siis tarkastella koulumarkkinoiden olemassaoloa kaupungeissa perheiden toimien kautta kuvaamalla, paljonko oppilasalueista poikkeavia kouluvalintoja tehdään ja ketkä niitä tekevät.

Kouluvalintojen yhteiskuntaluokkasidonnaisuus

Vaikka koulujen välinen kilpailu ja rankinglistat eivät ole saaneet kannatusta Suomessa, silti kaupunkeihin ovat muodostuneet jonkinlaiset koulumarkkinat, joilla osa perheistä hakee muuhun kuin kunnan osoittamaan kouluun. Mikä selittäisi yleisen mielipiteen ja käytännön kouluvalintojen välistä suuntaaeroa? Vaikka vanhemmat eivät hyväksyisi kilpailua ja karsintaa korostavaa koulujärjestelmää, yksilötason päätöksissä omien lasten edun on todettu menevän kaiken edelle. Tutkimuksessa identiteettiä rakentamisesta, päätöksenteosta ja kansalaisena olemisesta (Jordan & al. 1994) todennettiin ilmiötä, jossa hyvin toimeentulevissa (erotuksena erityisen varakkaista ja köyhistä) brittiperheissä perheenjäsenten hyvinvoin-

tia ja jälkikasvun asemia tulevaisuudessa pidettiin ensisijaisina (putting the family first) yhteiskunnallisista näkemyksistä riippumatta, selvimmin juuri koulutuksen suhteen. Vaikka joukko haastatelluista periaatteissaan kannatti julkista koululaitosta – muutamat jopa toimivat Britannian puoluepolitiikassa valikointia ja yksityiskouluja vastaan tai olivat työläistäustaisia ammattiyhdistysaktiiveja –, omille lapsilleen he olivat valinneet yksityiskoulun (Jordan & al. 1994, 141–142). Yksityiskoulu on luokitettu kouluvalintatutkimuksissa tavoitelluimmaksi koulutyypiksi Britanniassa (Ball & al. 1995; Taylor 2002, 113–114). Tämän keskiluokan koulutusta koskevan päätöksenteon on tulkittu liittyvän pyrkimykseen ”tehdä itsestä jotakin”. Hyvin toimeentulevien ihmisten elämä ei näyttänyt rajoittuneesti kytkeytyvän varakkuuteen, vaan jatkuvaan etulyöntiasemien tavoitteluun. Kouluvalinnoissa he tekivät kaikkensa antaakseen jälkikasvulleen muuta ikäluokkaa paremmat mahdollisuudet ”tulla joksikin”. (Jordan & al. 1994, 141–147, 222.)

Valinnaisuuden ja kamppailun lisääntymisen erityisesti englanninkielisten maiden koulutuspolitiikassa on esitetty johtuvan Stephen J. Ballin (1998) sanoin siitä, että toisen maailmansodan jälkeen syntyneen ”uuden keskiluokan” jälkikasvu on uhattuna ”tungoksessa” ja ”epävarmuudessa” tulevaisuuden työurista. Koska keskiluokka haluaa taata lapsilleen parhaan mahdollisen kilpailuedun, keskiluokan tuki koulutuksen demokratisoinnille on mennyttä ja koulutuksesta on tullut Britanniassa demokraattisen järjestelmän sijaan ”asemoiva järjestelmä” (Ball 1998; Jordan & al. 1994, 210–212; ks. myös Ball 2003, 19–20; Hirsch 1977). Andy Green, Alison Wolf ja Tom Leney (1999, 70) esittävät, että monien asioiden ollessa tasa-arvoisia ja tutkintojen inflaation myötä vanhemmat etsivät lapsilleen sellaista yläastetta (secondary school), joka tarjoaa suurimman reitin arvostetuimpiin – yleensä akateemisiin – tutkintoihin. Juuri tämä keskiluokkaisten vanhempien paine saada lapselleen akateeminen tutkinto pitää Britanniassa yllä oppilaiden valikointia yläasteen kouluihin.

Suomessa kansainvälisesti vertailevaan tutkimukseen haastatellut keskeiset koulupoliitikot ja -virkamiehet perustelivat valinnaisuuden lisääntymistä peruskoulussa ennen kaikkea väestön kohonneella koulutuksella, ”keskiluokkaistumisella” ja yksilöllisyyden arvostamisella (Rinne & al. 2001; ks. myös Kivirauma 2001; Rinne 2002).

Koulutettujen vanhempien uskottiin kannattavan koulujen erikoistumista, koska he haluavat vaikuttaa lastensa koulutukseen. Lehtikeskustelussa kouluvalintapolitiikan puolesta puhuneet virkamiehet perustelivat koulujen erikoistumista yksilön persoonallisuuden kehityksen tukemisella, motivaation ja oppimismahdollisuuksien lisäämisellä (Sarjala 1996; Sermilä 1998; Hirvi 1998), mutta tällä ei esitetty olevan mitään yhteyksiä lapsen perheen asemaan yhteiskunnassa (ks. Seppänen 2003).

Kouluvalintapolitiikan puolestapuhujien perustelut niin Suomessa kuin muissakin maissa nojaavat rationaalisen valinnan teorian oletukseen, että perheet punnitsevat eri vaihtoehtoja ja tekevät hyödyllisimmät ja järkevimmät valinnat. Tämä sisältää oletuksen, että yksilöllä on kyky nähdä yhteys toimintansa ja tulevaisuuden välillä (Gambetta 1987, 16–22). Isossa-Britanniassa koulumarkkinajärjestelmään on kuulunut peruskoulujen kansallisten päätöksöiden tulosten julkistaminen paremmuusjärjestyslistoina¹, mutta vastoin ennako-odotuksia näillä ei ole osoitettu olleen kovin keskeistä roolia perheen monisyisessä kouluvalintaprosessissa (Adler & al. 1989, 132–134, 201; Woods & al. 1998, 118–119, 194–195, 214). Perheiden kouluvalintojen on todettu liittyvän keskeisemmin siihen, keiden kanssa opiskellaan, kuin siihen, mitä opiskellaan. Useissa tutkimuksissa vanhempien tärkeimpinä kouluvalintasyinä mainittiin lapsen onnellisuus, sisarukset, ystävät ja koulun sopivampi sijainti sekä kurinpito, jotka tosin aina olivat paikalliseen kontekstiin sidottuja (mm. Adler & al. 1989, 131–134, 201; Coldron & Boulton 1991). Haastattelututkimuksissa eri yhteiskuntaluokkien perheet ovat käyttäneet samoja käsitteitä, kuten lapsen onnellisuutta tai koulumatkaa, kouluvalintojensa perusteluissa, mutta erilaisin merkityksin (ks. Ball & al. 1995; Reay & Ball 1997 & 1998). Intuitio ja tunne olivat myös keskeisiä perheiden päätöksenteossa (Bowe & al. 1994), mikä on liittynyt muun muassa vanhempien käsitykseen, onko koulu Pierre Bourdieun (1990, 56, 64) sanoin

¹Niin kutsutut liigataulukot ovat olleet käytössä Skotlannissa vuodesta 1981 ja Englannissa vuodesta 1992. *The Times* julkaisi esimerkiksi vuoden 1997 kouluraportteissa Lontoon koulujen tulostilaston lisäksi kansallisesti huippuperuskoulut (top comprehensives), rankinglistan pohjakoulut (bottom of the league) sekä suurimmat epäonnistujat (highest failures) (ks. Gillborn & Youdell 2000, 23–25).

”meidän kaltaisia varten” (ks. mm. Reay & Ball 1997). Perheiden on tulkittu bourdieulaisittain uusintavan kulttuurista ja sosiaalista pääomaansa kouluvalinnoissaan. Vanhemmat ilmaisivat myös melko suoria yhteiskuntaluokka- ja rotuperusteisia kouluvalintasyitä, joista he puhuvat usein kiertoilmaisuin, kuten viittauksina koulujen ”kovakouraisiin tai rankkoihin piirteisiin” (rougher elements). (Gewirtz & al. 1995, 182–185.) Tässä katsannossa yhteiskuntaluokka on identiteetti, joka ymmärretään ja tuotetaan uudelleen erityisissä sosiaalisissa ympäristöissä, joihin etsiydytään tai joita vältellään (ks. enemmän Ball 2003, 6).

Äideillä on todettu olevan keskeinen rooli perheiden kouluvalintaprosessissa (mm. David 1997; Taylor 2002, 251). Bourdieun (1986, 253) mukaan kulttuurisen pääoman siirtäminen jälkikasvulle tapahtuu perheessä ja on yhteydessä suoraan siihen käytettävään aikaan, erityisesti äitien vapaa-aikaan (Reay 1998a). Kouluvalintaa on nimetty ”sukupuolistuneeksi luokkaprosessiksi” (the gendered class processes), jossa keskiluokan yhteiskunnallisten asemien uusintaminen tapahtuu äitien työn kautta (Reay 1998b). Ball (2003, 5) on todennut, että vasta viime vuosina on kehittynyt teoreettisia välineitä kiinnittää huomiota kouluvalintaprosessissa eroihin sekä perheiden sisällä että välillä.

Richard Hatcher (1998) sulauttaa rationaalisen toiminnan teorian ja kulttuurisen uusintamisen teorian esittämällä, että rationaaliset valinnat ovat yksi osa kulttuurisesti muodostuneesta todellisuudesta. Tällöin kaikissa yhteiskuntaryhmissä arvioidaan valintojen kustannuksia ja hyötyjä omista lähtökohdista käsin. Lisäksi ulkoiset olosuhteet ja rajoitukset voivat säädellä yksilön toimia (nk. rakenteellinen näkökulma), jolloin valintoja on mahdoton tehdä, koska vaihtoehdot eivät ole todellisia (Gambetta 1987, 7–11). On esitetty, että joissakin tapauksissa rationaalisella strategisella ajattelulla perheet saattavat pyrkiä muuttamaan habitustaan (Reay 1998a; Hatcher 1998) tai että tietoinen toiminta voi laajentaa preferenssien valikoimaa tai muuttaa vallitsevia olosuhteita (Gambetta 1987, 21).

Lukuisia koulumarkkinatutkimuksia läpäisee toteamus, että koulumarkkinat ovat hyvin monimutkaisia ja aina jossain määrin paikkasidonnaisia. Perheiden osallistumista koulumarkkinoille on tutkittu, edellä viitattujen haastattelututkimusten lisäksi, tyypillisimmin vertaamalla vanhempien sosioekonomisia asemia perheissä, joi-

den lapsi meni paikalliseen (oppilasalueen) kouluun tai haki muuhun kouluun (mm. Adler & al. 1989, 103, 107–108; Taylor 2002) tai paikallisen koulun vastakohtana haki ”viereiseen naapurikouluun” tai haki ”etäiseen kouluun” suhteessa asuinalueeseensa (Lauder & al. 1999, 90–94). Näin yleisellä tasolla tarkasteltuna erojen ”hakijoiden” ja ”ei-hakijoiden” välillä on todettu olleen yllättävän laimeita mainittujen tutkimusten paikallisilla koulumarkkinoilla. Uusiseelantilaisessa tutkimuksessa kaikkein etäisimpiin kouluihin hakeneiden oppilaiden vanhemmilla oli hie- man korkeampi sosioekonominen asema kuin muilla, mutta paikallisen koulun viereiseen ”naapurikouluun” hakeneilla oli jopa huonompi sosioekonominen tausta kuin paikalliseen kouluun menneillä. Sen sijaan tarkasteltaessa perheiden asemaa suhteessa asuinalueen keskiarvoon näkyi selvästi, että *suhteellisesti* muita korkeammassa asemassa olevat perheet hakivat muita useammin pois paikallisesta koulusta. (Lauder & al. 1999, 92–92; ks. myös Waslander & Thrupp 1995.) Skottitutkimuksessa havaittavia eroja hakijoiden ja ”ei-hakijoiden” välillä ei ollut, mutta perheet olivat taipuvaisia laittamaan lapsensa kouluun, jossa oli samankaltainen sosioekonominen oppilasrakenne kuin vanhempien tausta (Adler & al. 1989, 205). Uusimmassa englantilaistutkimuksessa (Taylor 2002, 213, 218) erot perheiden suhteellisessa sosiaalisessa asemassa olivat huomattavia koulumarkkinoiden ääripäissä, ”kaikkein aktiivisimpien” ja ”vähiten aktiivisten” välillä, mutta valtaosassa perheitä erot koulumarkkinoille osallistumisessa olivat hyvin vähäisiä tällä kaksijakoisella asetelmalla. Sen sijaan kun koulut tyy- piteltiin eri ”kilparatoihin” (Ball & al. 1995) tai ”kilpakenttiin” (Taylor 2002, 89–120) niiden suosion ja omistuspohjan (yksityinen/julkinen) mukaan, eri yhteiskuntaluokkien on todettu poikkeavan huomattavasti kouluvalinnoissaan. Kaikkein suosituimmat koulut, sekä yksityisellä että valtion koulujen kilpakentällä, vetivät oppilaita kaupunkien kaikkein varakkaimilta aluilta ja kääntäen kaikkein epäsuosituimpien koulujen oppilaaksi otto keskittyi taustoiltaan suhteellisesti heikompiaisiiin oppilaisiin (Taylor 2002, 232–235). Myös haastattelututkimuksissa usein työväenluokkaiset perheet eivät olleet halukkaita hakemaan suosittuihin ja hyvämaineisiin kouluihin, koska ne eivät uskoneet lastensa ”sopivan joukkoon” (Reay & Ball 1997).

Tutkimustehtävä ja aineisto

Aluksi artikkelissa kysytään perheiden osallistumisesta koulumarkkinoille suomalaiskaupungeissa: missä määrin oppivelvolliset hakivat muuhun kuin oppilasalueen kouluun, kuinka suuri osa ikäluokasta lisäksi harkitsi hakemista ja missä määrin vanhemmat kävivät tutustumassa kouluihin. Toiseksi kysytään, poikkesivatko perheiden kouluvalinnat toisistaan suhteessa huoltajien koulutukseen ja sosioekonomiseen asemaan. Perheiden kouluvalintoja suhteessa huoltajien taustaan tarkastellaan kahdella eri asetelmalla: ensiksi verrataan toisiinsa oppilasalueen kouluun ensisijaisesti halunneita perheitä ja muuhun kuin oppilasalueen kouluun hakeneita perheitä sekä lopuksi katsotaan, erosivatko suosioltaan erityyppisiin kouluihin oppilasalueen ulkopuolelle hakeneet perheet toisistaan. Koulujen on todettu jakautuneen aiemmin samassa tutkimuksessa selvästi suosittuihin, torjuttuihin sekä oppilasvirroissaan niin kutsuttuihin tasapainoisiin kouluihin, joihin haettiin alueen ulkopuolelta lähes yhtä paljon kuin niihin kuuluvista oppilaista haki muihin kouluihin.

Perheiden kouluvalintoja tarkastellaan 7. luokalle siirtyvän yleisopetuksen ikäluokassa Kuopiossa, Lahdessa, Turussa ja Espoossa sekä osittain ensimmäisen tutkimuskysymyksen osalta, edempänä esiteltävällä aineistolla, Helsingissä. Artikkelissa käytetään kahta tutkimusaineistoa, tilastoaineistoa ja postikyselyaineistoa, jotka kerättiin Kuopiossa ja Lahdessa vuonna 1999 sekä Turussa ja Espoossa vuonna 2000. Aineistonkeruu tapahtui noin viisi vuotta sen jälkeen, kun kaupungit olivat ottaneet käyttöön kouluvalintapolitiikan yläasteelle siirtymisessä. Tutkimus kattoi kaikki 7.–9. luokan peruskoulut, joita kutsutaan tässä edelleen yläasteiksi. Helsingin ulkopuolisissa neljässä kaupungissa oli yhteensä 52 yläastetta, jotka edustavat liki puolta Helsingin ulkopuolisten suurten kaupunkien yläasteista.

Tilastoaineistoksi kerättiin 7. luokalle siirtyvästä yleisopetuksen ikäluokasta (yhteensä 5 152 oppilasta) kouluittain oppilaslistat, joista ilmeni, mihin yläasteen kouluun oppilas kuuluu osoitteen mukaan ja mihin yläasteen kouluun hän on ensisijaisesti hakenut. Rinnalla käytettiin oppilaiden osoitelistoja ja kunkin kaupungin oppilasaluekarttaa paikantamaan oppilaan osoitteen mukainen koulu, mikäli tämä tieto puuttui osoitelistoista tai oli epäselvä. Tämä menettely nosti ai-

neiston luotettavuutta, koska kaikkien koulujen oppilaat tulivat näin tilastoiduiksi samoin kriteerein riippumatta kaupunkien keskenään poikkeavista tulkintatavoista erikoisluokkien suhteen. Kattavaa tilastotietoa kouluihin pääsystä ei ollut saatavilla. Muun aineistonkeruun ja paikallisten koulumarkkinoiden ymmärtämisen tueksi kaupungeilta kerättiin lisäksi 6. luokan oppilaiden perheille tarkoitettua ”kouluvalintaoppaata”, joissa esiteltiin kouluja ja niihin hakemista.

Toiseksi samalta ikäluokalta kuin tilastoaineisto kerättiin edustava postikysely. Kysely lähetettiin kaikille muille kuin oman oppilasalueen yläasteelle hakeneiden 6. luokan oppilaiden perheille, joiden osoite oli tiedossa postitushetkellä (1 272 lähetettyä kyselyä), sekä kolmasosalle niistä perheistä, joiden lapsi meni ensisijaisesti oman oppilasalueen yläasteelle (1 122 lähetettyä kyselyä). Oppilasalueen yläastetta ensisijaisena pitävien otokseen poimittiin perheitä suhteessa yläasteen koulujen kokoon ja eri puolilta niiden oppilasaluetta, jotta kaikki kaupunginosat tulivat edustetuiksi otoksessa. Vastaamatta jättäneille lähetettiin uusintakysely. Vastauksia palautui molemmista ryhmistä 64 prosenttia: muuhun kouluun hakeneista 810 ja lähikouluun menneiden ryhmästä 713. Aineiston koko on yhteensä 1 523 vastaajaa.

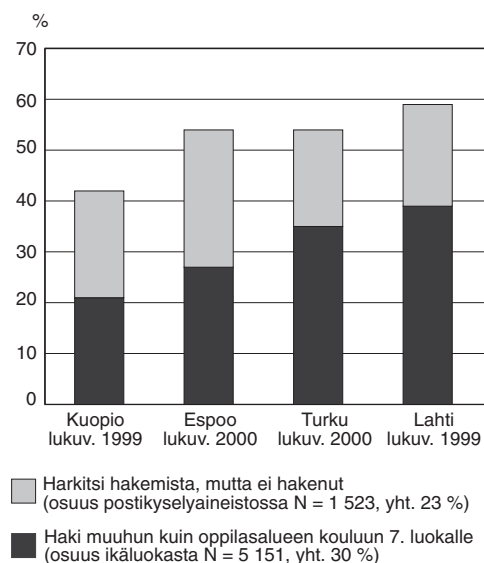
Edellä esitettyjen aineistojen rinnalla artikkelissa käytetään Helsingin opetusviraston vuosittain keräämiä tilastoja muuhun kuin oppilasalueen kouluun 7. luokalle hakeneiden ja päässeiden oppilaiden määristä Helsingissä alkaen ensimmäisestä kouluvalintavuodesta 1994 syksyn 2002 tilanteeseen (Helsingin kaupungin opetusvirasto, 1994–2002). Helsingin tilastot kattavat kaikki koulut, jotka olivat koulupiirijaossa, yhteensä 41 yläastetta. Lisäksi Helsingissä toimi 10 kansainvälistä tai ideologista yksityiskoulua, joissa kävi 10–11 prosenttia koko kaupungin 7. luokan oppilaista vuosien 1998 ja 2002 välillä. Toiseksi helsinkiläisten 7. luokalle siirtyvien lasten huoltajien tutustumista kouluihin tarkastellaan käyttäen Helsingin opetusviraston teettämää postikyselyä, jonka koko oli 430 vastaajaa ja vastausprosentti 44 (Jokinen 2000).

Osallistuvatko perheet koulumarkkinoille?

Koulumarkkinoille osallistumista tarkastellaan sitä kautta, missä määrin oppivelvolliset hakivat

Kuvio 1. Oman oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneiden ja hakemista harkinneiden osuus 7. luokalle siirtyneistä oppilaista 2000-luvun taitteessa, %

muuhun kuin oppilasalueen kouluun, kuinka suuri osa ikäluokasta lisäksi harkitsi hakemista ja missä määrin vanhemmat kävivät tutustumassa kouluihin. Koko 7. luokalle siirtyvien ikäluokka jaettiin aineistossa osoitteen perusteella kouluviranomaisen määrittelemiin oppilasalueiden kouluihin. Oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneiden määrä suhteutettiin 6. luokan keväällä kouluihin kuuluneiden oman kunnan oppilaiden määrään (= ”7. luokalle siirtyvät”, ei ”kaikki 7.-luokkalaiset”, eikä ”koko henkikirjoitettu ikäluokka”). Näin kussakin kaupungissa saatiin laskentatavoiltaan yksiselitteiset ja vertailukelpoiset hakijoiden osuudet.² 2000-luvun taitteessa muuhun kuin oppilasalueen kouluun haki Kuopiossa 21 prosenttia, Lahdessa 39 prosenttia, Turussa 35

²Kouluvalintakäytäntöjen muotoutuessa vuonna 1997 esillä olleet ensimmäiset luvut kouluvalinnoista (Hirvenoja 1998a & 1998b; Helsingin Sanomat 10.1.1998) perustuivat 13 suurimmalle kaupungille tekemäni kyselyyn. Sitten on osoittautunut, että nuo kaupunkien ilmoittamat oppilasmäärät eivät täysin aukotta vastaa toisiaan poikkeavien laskentatapojen, mm. erikoislukokille siirtyvien oppilaiden puuttumisen, vuoksi. Usein myös suurten kaupunkien kouluviranomaisilla ei ollut keskitetysti kerättyjä tietoja oppilaiden kouluihin sijoittumisesta, koska valtaosassa kaupungeista vastaanottavan koulun rehtorit tekevät päätökset oppilaaksi otosta.

prosenttia ja Espoossa 27 prosenttia 7. luokalle siirtyvistä oppilaista. Yhteensä näissä neljässä kaupungissa keskimäärin lähes kolmasosa oppivelvollisista haki muulle kuin asuinpaikan perusteella määräytyvälle yläasteelle noin viisi vuotta sen jälkeen, kun kouluvalintakäytäntö oli aloitettu näissä kaupungeissa.

Tilastoaineistoa käyttäen ei kuitenkaan voida nähdä, kuinka suuri osa ikäluokasta hakeneiden lisäksi pohti, pitäisikö valita jokin muu kuin lähikoulu. Samoilta 7. luokalle siirtyneille ikäluokille suunnattuun postikyselyyn vastanneista perheistä (N = 1 523) hakijoiden lisäksi keskimäärin joka viides, paitsi Espoossa joka neljäs, ilmoitti harkinneensa hakemista muuhun kuin oppilaaksi-ottoalueen kouluun. Kuviossa 1 on esitetty yhdessä lähikoulua kauemmaksi hakeneiden oppilaiden osuus 7. luokalle siirtyvien ikäluokassa ja hakemista harkinneiden osuus postikyselyyn vastanneissa. Toisin sanoen keskimäärin reilu puolet 12-vuotiaista ja heidän huoltajistaan osallistui koulumarkkinoille pohtimalla vaihtoehtoja koulujen välillä. Vajaa puolet ikäluokasta ja Kuopiossa yli puolet, piti itsestään selvästi lähikoulua parhaimpana, eikä edes harkinnut hakemista lähikoulua kauemmaksi.

Hakemaansa kouluun päässeiden osuutta voidaan tarkastella kattavien tilastojen puuttuessa edustavan postikyselytöksen avulla. Muuhun kuin lähikouluun hakeneista oli päässyt ensisijaisesti valitsemaansa kouluun Kuopiossa (N = 138) ja Turussa (N = 244) yli 90 prosenttia, Espoossa (N = 285) 87 prosenttia ja Lahdessa (N = 143) 59 prosenttia hakijoista. On huomattava, että valtaosa ala-asteella alkaneista painotetun opetuksen erikoislukokista siirtyi automaattisesti määrätylle yläasteelle, jolloin hakijoita oli yhtä paljon kuin otettuja oppilaita. Nämä kaupunkien käytännöt poikkeavat Helsingistä, jossa koko ikäluokka pyrki uudelleen erikoislukokille yläasteelle siirryttäessä.

Helsingissä opetusvirasto on tilastoinut vuosittain 7. luokan kouluihin hakeneiden ja päässeiden määrät (Helsingin kaupungin opetusvirasto 1994–2002). Tilastojen perusteella kuviossa 2 on esitetty oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneiden määrä kunakin vuonna suhteessa kaikkiin seitsemännelle luokalle siirtyneisiin oppilaisiin; lukuun sisältyvät myös muista kunnista olevat hakijat.³

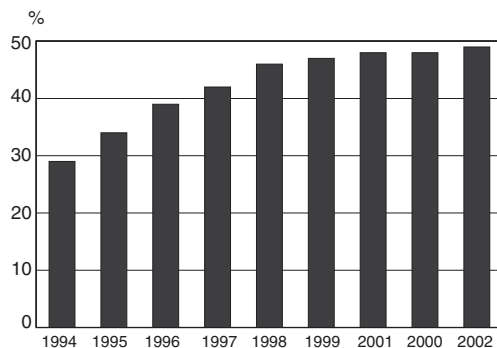
Helsingissä oman oppilasalueen ulkopuoliselle yläasteelle hakeneiden oppilaiden osuus ikäluo-

kasta lisääntyi ensimmäisen kouluvalintavuoden 1994 vajaan kolmasosasta syksyn 2002 liki puoleen. Viime vuodet hakijoiden osuus on pysynyt samansuuruisena. Reilu 80 prosenttia hakijoista pääsi valitsemaansa kouluun Helsingissä vuosien 1994 ja 2002 välillä, paitsi vuosina 1997 ja 1998, jolloin osuus oli keskimäärin 76 prosenttia. (Helsingin kaupungin opetusvirasto, 1994–2002.)

Lehtitietojen mukaan peruskoululaisten vanhemmat ovat tehneet valituksia koulujen päätöksistä olla ottamatta oppilasta hänen toivomaansa kouluun. Vuoden 1999 kesään mennessä eniten valituksia oli tullut Etelä-Suomen ja Länsi-Suomen lääninhallituksiin. Lääninhallitukset ovat tehneet oppilasvalintojen valituksissa kymmeniä päätöksiä, joista vanhempia puoltavia päätöksiä oli ollut muutamia. Useimmiten valitukset ovat koskeneet epäselviä valintaperusteita. Esimerkiksi Lahdessa useaan eri kouluun ei ollut otettu maksimimäärää oppilaita, vaikka tilaa olisi ollut, jolloin lääninhallitus kumosi koulun kielteisen päätöksen olla ottamatta oppilasta. (Helsingin Sanomat 15.6.1999.)

Yksi koulumarkkinoiden näkyvä piirre on ollut koulujen järjestämät esittelyillat, joista tiedotettiin kouluvirastojen koostamissa kouluvalintaoppaissa (pl. Lahti). Perheiden osallistumista koulumarkkinoille tarkasteltiin vanhempien aktiivisuudella käydä tutustumassa kouluihin (taulukko 1).⁴ Aktiivisimmin kouluihin kävivät tutustumassa muuhun kuin oppilasalueen kouluun hakeneiden oppilaiden vanhemmat (pl. Lahti). Heistä vähintään yhdessä koulussa kävi tutustumassa Kuopiossa hieman yli 70 prosenttia, Turussa ja Espoossa hieman yli 60 prosenttia sekä Helsingissä (Jokinen 2000, 18) vastaavasti ”valitun koulun tiedotustilaisuudessa” kävi yli 60 prosenttia. Lahdessa vain parikymmentä prosenttia

Kuvio 2. Oman oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneiden osuus 7. luokalle siirtyvistä oppilaista Helsingissä, %

Lähde: Helsingin kaupungin opetusvirasto, 1994–2002

vanhemmista ilmoitti käyneensä tutustumassa valitsemaansa kouluun, mikä johtunee siitä, että tutustumisiltoja ei kouluesitteestä päätellen järjestetty. Niistä, jotka eivät Lahdessa käyneet yhdessäkään koulussa, suurin osa ilmoitti, että koulu oli tuttu jo entuudestaan (85 %) ja/tai lapsi kävi tutustumassa valitussa koulussa (80 %).

Koulujen esittelyillat oli järjestetty useimmiten eri iltoina muutaman viikon aikana, jotta vanhemmilla olisi ollut mahdollisuus osallistua usean koulun iltaan. Helsingin ulkopuolella vain harvat lähikoulua kauemmaksi hakeneiden ja vielä pienempi joukko lähikouluun menevien oppilaiden vanhemmista vertasivat kahta tai useampaa koulua käymällä koulujen tutustumisilloissa.

Ensisijaisesti oppilasalueen kouluun menneiden 7. luokan oppilaiden huoltajista yli puolet, Helsingissä vajaa puolet, ei käynyt tutustumassa yhdessäkään koulussa. Oppilasalueen koulua preferoineista vähintään joka toinen ilmoitti, että koulu oli tuttu entuudestaan (Espoossa 49 %, Turussa 52 %, Kuopiossa 57 % ja Lahdessa 58 %), kun taas oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneet tunsivat selvästi (tilastollisesti erittäin merkittävästi tai merkittävästi) harvemmin koulua entuudestaan (Espoossa 38 %, Turussa 29 %, Kuopiossa 36 % ja Lahdessa 32 %).

Yhteenvetona voidaan todeta, että koulumarkkinat koskettivat joka toista yläasteelle siirtyvää oppilasta ja hänen perhettään siten, että vaihtoehtoa kouluviranomaisten osoittamalle yläasteelle harkittiin mainituissa neljässä kaupungissa. Helsingissä kouluvalinta mietitytti varmasti tätäkin suurempaa osaa ikäluokasta, koska yksin-

³ Hakijoiden osuuksia Helsingissä on suhteutettu aiemmissa esityksissä myös koko 13-vuotiaiden ikäluokkaan (mm. Koskinen 1994) ja ”kaikkiin ensisijaisesti pyrkineisiin” (mm. Jokinen 2000), jolloin eri vuodet eivät ole olleet vertailtavissa.

⁴ Mainituissa neljässä kaupungissa huoltajilta kysyttiin, ”kävittekö tutustumassa valitsemaanne/lapsen valitsemaan kouluun ja monessako koulussa huoltajat kaikkiaan kävivät tutustumassa”. Jotta kysymyksellä tavoitettaisiin vanhempien todelliset käynnit, lisävaihtoehtoina olivat: ”lapsi kävi tutustumassa valittuun kouluun” ja ”koulu oli jo tuttu entuudestaan”. Vastaavassa Helsingissä tehdystä kyselyssä kysyttiin, kävivätkö vanhemmat valitun koulun tutustumisillalla ja monenko muun koulun tutustumisillalla he kävivät (Jokinen 2000).

Taulukko 1. Oppilasalueen koulua preferoineiden (= oppilasalue) ja muuhun kouluun hakeneiden (= hakija) 7.-luokkalaisten huoltajien tutustumiskäyntien osuus Kuopiossa, Lahdessa, Turussa, Espoossa ja Helsingissä lukuvuonna 1999/2000

	Kuopio		Lahti		Turku		Espoo		Helsinki ¹	
	Oppilas- alue	Hakija	Oppilas- alue	Hakija	Oppilas- alue	Hakija	Oppilas- alue	Hakija	Oppilas- alue	Hakija
	N = 155	N = 138	N = 84	N = 143	N = 177	N = 244	N = 296	N = 285	N = 175	N = 249
Ei käynyt	55	28	82	80	59	38	55	39	45	37
Yhdessä	43	53	18	17	33	42	38	37	32	13
Kahdessa ²⁾	2	19	0	4	7	20	7	24	24	49
Yhteensä	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	$\chi^2 = 35,4, p = 0.000$		$\chi^2 = 1,11, p = 0.574$		$\chi^2 = 24,01, p = 0.000$		$\chi^2 = 35,74, p = 0.000$		Ei ilm. ¹⁾	

¹⁾ Helsingin osalta luvut on laskettu julkaisussa (Jokinen 2000, 18, liite 2) ilmoitetuista luvuista. Siinä kysyttiin erikseen, kävikö vanhempi valitsemansa koulun tiedotustilaisuudessa ennen valintapäätöksen tekoa ja kuinka monen muun koulun tiedotustilaisuuteen hän osallistui. Tässä nämä kaksi kysymystä on yhdistetty perustuen oletukseen, että jollei vanhempi käynyt valitsemassaan koulussa, hän ei ole käynyt muussakaan koulussa.

²⁾ Sisältää Helsingin ulkopuolella 1–5 % vanhempia, jotka kävivät tutustumassa useampaan kouluun. Helsingissä useammassa koulussa kävi oppilasalueen koulua preferoineista 7 % ja muuhun kouluun hakeneista 23 %.

omaan hakeneita oli puolet ikäluokasta. Sen sijaan keskimäärin joka toinen vanhempi ei käynyt tutustumassa yhdessäkään koulussa Espoossa, Turussa ja Kuopiossa sekä 40 prosenttia Helsingissä (Jokinen 2000, 18), vaikka kaikki koulut järjestivät tutustumisiltoja ja niistä tiedotettiin koteihin jaetuissa kouluvalintaesitteissä. Kääntäen voidaan todeta, että Helsingin ulkopuolisissa suurissa kaupungeissa liki joka toiselle yläasteelle siirtyvälle oppilaalle ja hänen perheelleen koulumarkkinat eivät liene olemassa siten, että perheet vertailisivat ja valikoisivat kouluja.

Korkeakoulututkinnon suorittaneet äidit hakijoina

Millaiset perheet osallistuivat koulumarkkinoille? Perheiden kouluvalintoja tarkasteltiin suhteessa huoltajien koulutukseen ja sosioekonomiseen asemaan kahdella eri asetelmalla: vertaamalla toisiinsa oppilasalueen kouluun ensisijaisesti halunneita perheitä ja muuhun kuin oppilasalueen kouluun hakeneita perheitä sekä tarkastelemalla, erosivatko suosioltaan erityyppisiin kouluihin oppilasalueen ulkopuolelle hakeneet perheet toisistaan. Tässä käytettiin neljän kaupungin yhdistettyä postikyselyaineistoa (N = 1 523), jossa oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneiden osuus oli keskimäärin 27 prosenttia.⁵

Omaan oppilasalueen kouluun ja muuhun kouluun hakeneet perheet erosivat toisistaan äidin

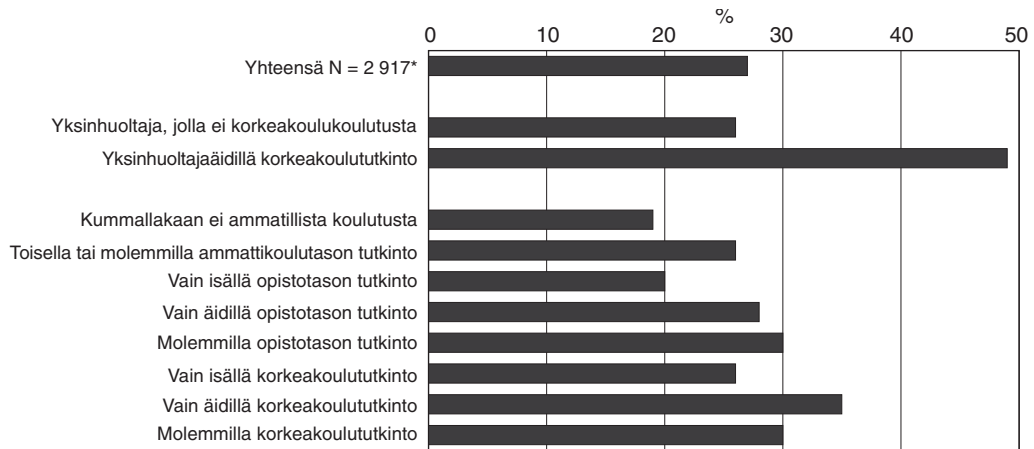
taustan suhteen. Muuhun kuin oppilasalueen kouluun hakeneiden 7. luokan oppilaiden osuus oli aina suurempi, mitä korkeampi äidin koulutus oli. Jyrkin ero oppilasalueen koulua preferoineiden ja muuhun kouluun hakeneiden perheiden välillä oli korkeakoulututkinnon suorittaneiden (hakijoita 33 %) ja vailla ammatillista koulutusta olevien (hakijoita 23 %) äitien välillä ($\chi^2 = 7,86, df = 1, **$). Vastaavasti hakijoita oli myös enemmän ylempien toimihenkilöäitien (hakijoita 33 %) kuin muihin sosioekonomisiin ryhmiin luokituvien äitien (hakijoita 26 %) lapsissa ($\chi^2 = 9,20, df = 1, **$).

Isän ammattitutkinnon tasolla ei ollut lineaarista yhteyttä lapsen hakemiseen oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun. Ammattikoulun käyneiden isien lapsista yhtä suuri osa (29 %) haki oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun kuin korkea-

⁵Koska postikysely lähetettiin kolmasosalle niistä, jotka halusivat ensisijaisesti oppilasalueen kouluun, ja kaikille muuhun kouluun hakeneille, aineistossa reilu puolet on hakijoiden (N = 810) ja lähes puolet lähikouluun menneiden (N = 713) oppilaiden perheitä. Jotta näiden kahden ryhmän suhteet säilyisivät otoksessa samansuuntaisina kuin perusjoukossa (ks. mm. Alkula & al. 1994, 181), jossa tilastoaineiston perusteella hakijoiden osuus oli noin kolmannes ja lähikoulua preferoineita perheitä noin kaksi kolmasosaa, lähikoulua preferoineita painotettiin prosenttijakaumien esittelyssä kolmella. Sen sijaan tilastollisen merkitsevyyden testi tehtiin ilman painotusta. Tekstissä erojen todennäköisyys koko populaatiossa on merkitty seuraavasti: * = 95 %, ** = 99 % ja *** = 99,9 %.

Kuvio 3. Muulle kuin oppilasalueen yläasteelle hakeneiden oppilaiden osuus suhteessa perheen (korkeimpaan) koulutukseen ja huoltajien määrään neljässä kaupungissa, %

$\chi^2 = 19,21$, $df = 9$, $p = .0235$

*Sisältää muuhun kuin oppilasalueen kouluun hakeneita 802 ja lähikoulua preferoineita 705, joita on painotettu otoksen suhteessa eli kolmella.

koulututkinnon suorittaneiden isien lapsista. Sen sijaan ilman ammatillista koulutusta olevien isien lapset (hakijoita 21 %) erottautuivat ($\chi^2 = 5,99$, $df = 1$, *) muista, minkä tahansa ammatitutkinnon suorittaneiden isien lapsista (hakijoita 28 %) suosimalla enemmän oppilasalueen koulua. Isien sosioekonomisissa asemissa erot olivat hyvin pieniä, eivätkä nousseet tilastollisesti merkitseviksi minkään ryhmien välillä, vaikka ylempiin toimihenkilöihin ja yrittäjiin kuuluvien isien lapsissa hakijoita oli aineistossa hieman enemmän kuin muiden ryhmien lapsissa.

Yhden huoltajan lapsista 29 prosenttia haki muuhun kuin oppilasalueen kouluun, mikä ei poikennut kahden huoltajan lapsista. Sen sijaan yksinhuoltajaäitien ($N = 265$)⁶ välillä lasten kouluvalinnat erosivat toisistaan selvästi korkeakoulukoulutuksen suhteen ($\chi^2 = 7,36$, $df = 1$, **). Korkeakoulututkinnon suorittaneiden yksinhuoltajaäitien lapsista 49 prosenttia haki muuhun kuin oppilasalueen kouluun, kun taas muiden yksinhuoltajaäitien lapsista hakijoita oli lähes keskimääräisesti eli 26 prosenttia.

Kuviossa 3 esitetystä jaottelusta on yhdistetty perheen huoltajien koulutus ja lukumäärä. Eniten muuhun kuin oppilasalueen kouluun haettiin

korkeakoulututkinnon suorittaneiden yksinhuoltajaäitien lisäksi kahden huoltajan perheistä, joissa ainoastaan äidillä oli korkeakoulukoulutus (35 % hakijoita). Hakeminen oli hieman keskimääräistä vilkkaampaa myös perheissä, joissa molemmilla vanhemmilla oli korkeakoulututkinto (30 % hakijoita) tai opistotutkinto (30 % hakijoita). Hakijoita oli keskimääräisesti perheissä, joissa ainoastaan isällä oli korkeakoulututkinto tai äidin opistotutkinto oli perheen korkein koulutus, sekä perheissä, joissa molemmilla tai toisella vanhemmalla oli ammatikoulututkinto. Vähiten hakivat pois oppilasalueen koulusta kahden huoltajan perheet, joissa kummallakaan ei ollut ammatillista koulutusta (19 % hakijoita) tai isän opistotutkinto oli perheen korkein koulutus (20 % hakijoita).

Erot oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneiden ja ensisijaisesti lähikoulua preferoineiden perheiden välillä näyttivät keskittyneen äitien koulutuksen ääripäihin ja näiden väliin jäi suuri joukko perheitä, jotka eivät juuri poikenneet keskimääräisestä. Erityisesti isien taustojen välillä eroja ei juuri ollut, kun koulumarkkinoille osallistumista mitattiin yksinomaan oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakemisena.

Kuten aiemmin todettiin, muiden maiden kouluvalintatutkimuksissa näin yleisen tason tarkastelut eroista ”hakijoiden” ja ”ei-hakijoiden” välillä ovat olleet yllättävän laimeita useilla paikallisil-

⁶Lisäksi aineistossa oli yksinhuoltajaisia 13 eli 5 prosenttia kaikista yksinhuoltajista.

la koulumarkkinoilla, mutta tarkasteltaessa hakeutumista eri ”kilpakenttien” kouluihin eri yhteiskuntaryhmien on todettu poikkeavan huomattavasti kouluvalinnoissaan. Seuraavassa tarkastellaankin, *erosivatko suosioltaan erityyppisiin kouluihin oppilasalueen ulkopuolelle hakeneet perheet toisistaan*. Aiemmin tämän tutkimuksen⁷ aineistossa perheiden hakemusten on todettu jakautuneen siten, että kaikissa kaupungeissa osa kouluista sai huomattavan osan oppilaistaan oman oppilasalueen ulkopuolelta (= suositut) siinä, missä toisten koulujen alueelta lähes yksinomaan haettiin muihin kouluihin (= torjutut). Näiden väliin jäi joukko kouluja, joihin haettiin niiden oman oppilasalueen ulkopuolelta ja joiden alueelta haettiin muihin kouluihin (= tasapainoiset). Suosituimmat yläasteet olivat alkujaan kaupungin vanhimpia oppikouluja ja sijaitsivat edelleen kaupungin keskustoissa, niissä oli useita painotetun opetuksen erikoisluokkia, joihin oppilaat otettiin soveltuvuuskokein ja/tai kouluarvosanoin, ja oppilaat hakivat niihin eri puolilta kaupunkia. Tyypillisimmät torjutut koulut olivat alkujaan 1970-luvulla peruskoulu-uudistuksen yhteydessä lähiöihin perustettuja (kokeilu)peruskouluja ja suuressa osassa ei ollut lainkaan oppilaita valikoivia erikoisluokkia. Hakemusvirroiltaan tasapainoisissa kouluissa oli yleensä yksi tai muutama painotetun opetuksen luokka ja ne sijaitsivat lähiöissä uudehkoissa koulurakennuksissa tai keskustojen liepeillä, jolloin ne olivat alkujaan sodan jälkeen perustettuja oppikouluja.

Suosioltaan erityyppisiin kouluihin oppilasalueen ulkopuolelta hakeneet perheet erosivat vanhempien taustan suhteen selvästi toisistaan. Erot hakijoiden välillä koulutyyppien suhteen olivat erityisen jyrkät suhteessa äidin koulutukseen ($\chi^2 = 39,30$, $df = 6$, ***) sekä asemaan ($\chi^2 = 30,77$, $df = 8$, ***) ja näkyivät myös suhteessa isän koulutukseen ($\chi^2 = 14,17$, $df = 6$, *) ja asemaan ($\chi^2 = 24,60$, $df = 8$, **). Suosituihin kouluihin haki keskimääräistä (63 %) enemmän erityisesti korkeakoulututkinnon suorittaneiden huoltajien (76 % äitien, 72 % isien), opistotutkinnon suorittaneiden huoltajien (66 % äitien, 65 % isien) ja ylempien toimihenkilöiden (73 % äitien, 73 % isien) lapsia. Oppilasvirroiltaan tasapainoisiin kouluihin haki keskimääräistä (25 %) useammin

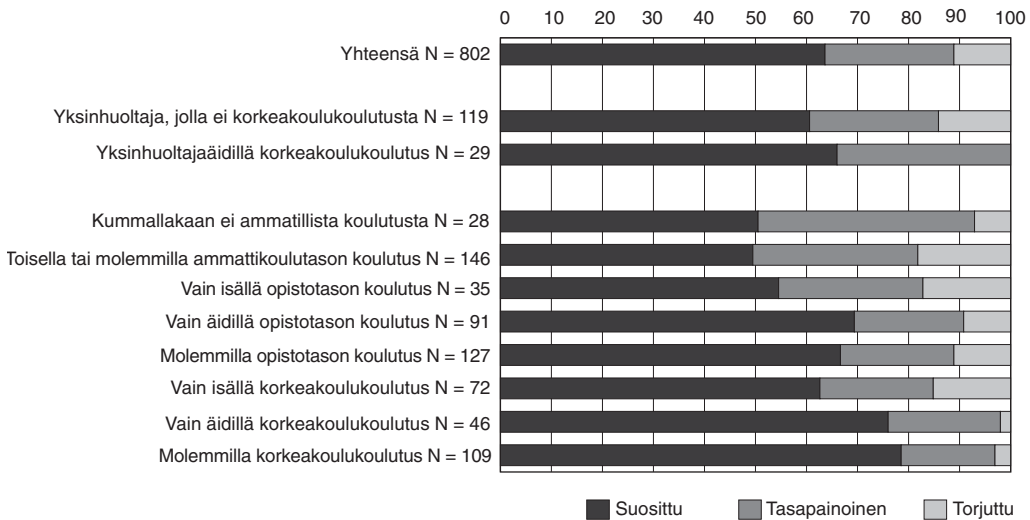
erityisesti ilman ammattikoulutusta olevien huoltajien (34 % äitien, 36 % isien), ammattikoulun käyneiden huoltajien (31 % äitien, 28 % isien) sekä työntekijöiden (36 % äitien, 27 % isien) ja alempien toimihenkilöiden (27 % äitien, 29 % isien) lapsia. Ne harvat oppilaat, jotka hakivat torjutulle yläasteelle sen oppilasalueen ulkopuolelta, olivat keskimääräistä (11 %) useammin ilman ammattikoulutusta olevien äitien (18 %) tai ammattikoulun käyneiden huoltajien (17 % äitien, 14 % isien) sekä työntekijöiden (14 % äitien, 14 % isien) tai alempien toimihenkilöiden (15 % äitien, 14 % isien) lapsia. Ansiotyön ulkopuolella olevien isien lapset hakivat keskimääräisesti kaikkiin koulutyyppisiin. Ansiotyön ulkopuolella olevien äitien lapset hakivat kahden huoltajan perheissä keskimääräistä useammin suosittuihin kouluihin, mutta yksinhuoltajaperheissä keskimääräistä enemmän torjuttuihin kouluihin. Kokonaisuutena yksinhuoltajien hakemukset jakautuivat samassa suhteessa suosittujen, tasapainoisten ja torjuttujen koulujen kesken kuin kahden huoltajan perheiden hakemukset.

Kun tarkastellaan perheessä asuvien huoltajien koulutusta yhdessä, näkyy kaikkein selvimmin (kuvio 4), miten eri koulutusyhdistelmien perheet hakivat oppilasalueen ulkopuolelle suosiossaan erilaisiin kouluihin ($\chi^2 = 42,77$, $df = 16$, ***). Kuviossa 4 perheiden koulutusta kuvaava luokitus on sama kuin se, jossa erot oppilasalueen ulkopuolelle hakeneiden ja lähikoulua preferoineiden välillä olivat suurimmat (kuvio 3). Kahden huoltajan perheet, joissa molemmilla vanhemmilla tai äidillä oli korkeakoulututkinto, hakivat kaikkein eniten suosittuihin kouluihin. Keskimääräistä hieman enemmän suosittuihin kouluihin hakivat myös ne perheet, joissa molemmilla huoltajilla tai äidillä oli opistotutkinto. Isän korkeakoulukoulutus perheessä oli yhteydessä lapsen hakeutumiseen keskimääräistä enemmän suosittuihin kouluihin ainoastaan silloin, kun myös äidillä oli korkeakoulukoulutus. Sama johtopäätös voidaan tehdä opistotutkintojen suhteen. Perheet, jossa äidillä oli korkeakoulukoulutus, hakivat hyvin harvoin torjuttuihin kouluihin.

Muita selvästi vähemmän suosittuihin kouluihin hakivat kahden huoltajan perheet, joissa huoltajilla oli ammattikoulutus tai ei lainkaan ammatillista koulutusta tai joissa isän opistotutkinto oli perheen korkein koulutus. Toisin sanoen ne oppilasalueen ulkopuoliseen kouluun hakeneet kahden huoltajan perheet, joissa äidillä oli vähän am-

⁷Seppänen, P.: Kouluvalinnat perusopetuksessa. Väitöskirjakäsikirjoitus. Turun yliopisto.

Kuvio 4. Muulle kuin oppilasalueen yläasteelle hakeneiden oppilaiden jakautuminen suosioltaan erilaisiin koulutustyyppeihin suhteessa perheen (korkeimpaan) koulutukseen ja huoltajien määrään neljässä kaupungissa, %

$\chi^2 = 42,77$, $df = 16$, $p = .0005$

matillista koulutusta, suosivat selvästi muita enemmän tasapainoisia tai torjuttuja kouluja.

Yhteenveto ja pohdinta

Vaikka peruskoulujen välinen kilpailu ja ranking-listat eivät ole saaneet kannatusta Suomessa, silti suuriin kaupunkeihin voidaan katsoa muodostuneen 1990-luvun puolivälistä alkaen niin kutsutut koulumarkkinat, erityisesti siirryttäessä ala-asteelta yläasteen kouluihin. Oppilasalueet (ent. koulupiirit) määrittelevät kaikille oppilaille ”lähikoulun”, mutta oppilas voi hakea myös muuhun kouluun. Koulut tarjoavat oppiainepainotuksia, valikoivat jossain määrin oppilaansa, järjestävät tutustumisiltoja ja opetusviranomaiset painavat kouluvalintooppaita. Kyse on vähitellen kaupunkeihin omaksutuista, mutta koko oppivelvollisuuskoulujärjestelmää luotsaavista politiikan muutoksista. Suomessa on toistaiseksi melko vähän tutkittu kohta vuosikymmenen ajan kaupungeissa muotoutuneita koulumarkkinoita. Ikäluokan kattavia tilastoja kouluihin hakeutumisesta ei, Helsingin lukuun ottamatta, ole aikaisemmin esitetty. Perheiden kouluvalintojen suhteesta vanhempien taustaan on esitetty enemmänkin valistuneita arvauksia (mm. Volanen 2000; Ahonen 1999) kuin empiriaan perustuvia tutkimuksia.

Teemaa on sivuttu myös osana vanhempien näkemyksiä turkulaisen peruskoulun tilaa kartoittaneessa arviointitutkimuksessa (Rinne & Nuutero 2001, 99–100).

Artikkelissa esitetyn tutkimuksen perusteella 2000-luvun taitteessa muuhun kuin kunnan määräämään oppilasalueen kouluun haki Helsingissä joka toinen, Lahdessa liki 40 prosenttia, Turussa reilu kolmasosa, Espoossa reilu neljäsosa ja Kuopiossa viidesosa yläasteelle siirtyvästä ikäluokasta. Yhdistämällä luodut tilastot ja perheiden postikyselyvastaukset näyttivät koulumarkkinat ulottuneen valtaosaan 12-vuotiaista, kun keskimäärin joka toinen yläasteelle siirtyvän ikäluokan perheistä harkitsi hakemista tai myös haki vaihtoehtoiselle yläasteelle. Koulujen järjestämissä (pl. Lahti) esittelyilloissa kävi reilu puolet huoltajista Espoossa, Turussa ja Kuopiossa; Helsingissä (Jokinen 2000, 18) kävijöitä oli kaksi kolmesta. Sen sijaan kahdessa tai useammassa koulussa käyminen oli harvinaista Helsingin ulkopuolella.

Vaikka suomalaisvanhemmat eivät kannattaneet peruskoulujen välistä kilpailua, silti puolet yläasteelle siirtyvästä ikäluokasta osallistui koulumarkkinoille. Yleisen mielipiteen ja käytännön kouluvalintojen välistä suuntaaeroa on selitetty muissa maissa keskimääräistä paremmissa yhteiskunnallisissa asemassa olevien perheiden, erityisesti äitien, halulla hakea lapsilleen muista erot-

tuvia kouluja. Artikkelissa esitetyssä suomalaisaineistossa äidin koulutus, mutta monisyisesti myös huoltajien lukumäärä, oli keskeisesti yhteydessä lapsen kouluvalintoihin siirryttäessä ala-asteelta yläasteelle. Muuhun kuin oppilasalueen koulun hakeneiden oppilaiden osuus oli aina suurempi, mitä korkeampi äidin koulutus oli. Kahden huoltajan perheissä se, että äiti oli vailla ammattikoulutusta, oli yhteydessä siihen, että lapsi meni ensisijaisesti oppilasalueen yläasteelle, mutta vailla ammattikoulutusta olevien yksinhuoltajaäitien lapset hakivat keskimääräisesti pois oppilasalueensa koulusta. Kuten useissa muissa tutkimuksissa myös suomalaisaineistossa ”koulumarkkinoinnille osallistumisen aktiivisuus” erosi perheiden taustojen suhteen juuri vanhempien hyvinvoinnin ääripäissä, mutta näiden väliin jäi laaja joukko perheitä, jotka hakivat keskimääräisesti muuhun kuin oppilasalueen koulun (Adler & al. 1989, 103, 107–108, 205; Taylor 2002, 216, 218).

Jotta voitaisiin ymmärtää koulumarkkinoiden monimutkaisia rakenteita, on esitetty tarkasteltavaksi koulujen ”markkina-asemia” niiden saavuttamien ja menettämien oppilaiden kautta (Adler & al. 1989, 170–196; OECD 1994, 138–139; Taylor 2002, 89–120). Hierarkian suosituimmat koulut houkuttelivat muita enemmän hyväosaisia perheitä, kun taas epäsuosittujen koulujen oppilaaksi otto keskittyi taustaltaan huono-osaisempiin oppilaisiin (Taylor 2002, 232–235; OECD 1994, 138–139). Myös suomalaikaupungeissa perheiden hakemukset jakoivat koulut niiden suosion suhteen ja eritaustaisten perheiden kouluvalinnat poikkesivat selvimmän toisistaan suhteessa haetun koulun suosioon. Suosituimmille yläasteille haki muita huomattavasti useammin korkeakoulututkinnon suorittaneiden ja ylempien toimihenkilövanhempien lapsia. Isän korkeakoulukoulutus perheessä oli yhteydessä lapsen hakeutumiseen suosituihin kouluihin silloin, kun myös äidillä oli korkeakoulukoulutus. Osasta kouluja tuli torjuttuja, koska valtaosa hakemuksista tehtiin niistä pois päin. Ne harvat oppilaat, jotka hakivat oppilasalueen ulkopuolelta torjuttuihin kouluihin, olivat tyypillisimmin vailla ammattikoulutusta olevien äitien lapsia tai kahden huoltajan perheistä, joissa äidillä oli ammattikoulututkinto. Osa kouluista sai hakemuksia alueensa ulkopuolelta, mutta niiden alueelle kuuluvista oppilaista osa suuntasi muihin kouluihin. Näihin hakemusvirroiltaan niin kutsuttuihin tasapainoiseihin kouluihin hakivat niiden alueen ulkopuo-

lelta keskimääräistä enemmän matalasti koulutettujen huoltajien sekä alempien toimihenkilöiden ja työntekijöiden lapset.

Kun perheiden osallistumisella on koulujärjestelmässä keskeinen rooli, perheiden toimien on todettu uusintavan yhteiskuntaluokkien välisiä eroja. Perheessä päävastuun lasten koulunkäynnistä, suhteista opettajiin ja kouluvalinnoista on todettu useissa etnografisissa tutkimuksissa olevan yhteiskuntaluokasta riippumatta äidillä (Lareau 1989, 83–95; Reay 1998a; David 1997). Kouluvalintojen on esitetty uusintavan yhteiskunnallista hyväosaisuutta tai huono-osaisuutta äitien työn kautta (Reay 1998a). Äitien on todettu ottaneen lapsen koulunkäynnin tukemisessa pääosan ”tunnetason työstä”, johon kuului syyllisyyttä, huolta, turhautumista, empatiaa ja rohkaisua (Reay 2000). Kouluvalintaprosessissa äidit hankkivat tietoa kouluista useammin sosiaalisten verkostojen kautta kuin virallisista lähteistä, kuten koulujen paremmuusjärjestyslistoista (David 1997). Etnografisten tutkimusten kuvaama äitien keskeinen rooli kulttuurisen pääoman siirtäjänä lapselle voi osaltaan selittää äitien koulutustason tilastollista yhteyttä lapsen kouluvalintoihin suomalaisaineistossa. Isän osallistumista yläasteen kouluvalintapäätökseen on todettu esiintyneen perheissä, joissa oli huomattavasti taloudellisia voimavaroja hakea yksityiskouluun (David 1997), jotka tyypillisimmin olivat Britanniassa paikallisten kouluhierarkioiden huipulla (Ball & al. 1995; Taylor 2002, 113–114). Samansuuntaisesti suomalaisaineistossa kahden korkeakoulututkinnon suorittaneen huoltajan lapset hakivat eniten kaikkien halutuimpiin kouluihin.

Esitetyn empirian pohjalta voidaan todeta, että kun perheillä oli mahdollisuus hakea toivomaansa kouluun, koulujen suosiesta muodostui kärkeä hierarkia. Vaikka melko laaja eritaustaisten perheiden joukko haki muulle kuin kunnan osoittamalle yläasteelle, niin huoltajien koulutus ja asema suuntasivat, millaiseen suosiohierarkian kouluun lapsi hakeutui. Toisaalla lähes joka toiselle yläasteelle siirtyvälle oppilaalle ja hänen perheelleen (Helsingin ulkopuolella) koulumarkkinat eivät olleet olemassa siten, että perheet olisivat vertailleet kouluja, vaan ne pitivät lähikoulua itseltään selvästi sopivimpana kouluna. On kysyttävää, kuinka suuren ikäluokan oppilasalueen koulusta poikkeavat kouluvalinnat määrittelevät kaikkien lasten asemaa peruskoulujärjestelmässä. Kun koulut on asetettu ”valittaviksi”, kouluihin hakemisen

prosessia voidaan tarkastella kulutuksena. Tällöin kouluvalinnoilla rajataan sosiaalisia suhteita ja ylläpidetään elämäntyylieroja (Bowe & al. 1994; ks. Bourdieu 1984; Featherstone 1991). Kun pääsyä suosittuihin kouluihin jollekin erikoisluokalle arvostetaan selvästi enemmän kuin ”joutumista” tavalliseen lähikouluun, suosittuja kouluja tavoittelevien oppilaiden valtavirta määrittelee muut koulut huonompiarvoisiksi. Jos vanhempien on väistämättä mietittävä, mikä peruskoulu takaisi riittävän hyvät lähtökohdat omille lapsille, 1990-luvun puolivälin iskulauseen, ”valinnan vapauden”, käänttöpuolena voidaan puhua valintojen pakosta. Tällöin koulumarkkinoiden olemassaolo koskettaisi niiden ulkopuolella olevia: ulkopuolelle jätettyjä tai jääviä. Yhtenäiskoulujärjestelmästä on ajautettu kauaksi, jos eri peruskoulut, erityisesti sen viimeiset luokat antavat käytännössä toisistaan poikkeavan aseman jatko-opintoihin hakeutumiselle, esimerkiksi toisiin kouluihin kasaantuvien sosiaalisten ongelmien vuoksi. Yksi olennainen kysymys jatkotutkimukselle on, muuttavatko perheiden kouluvalinnat ja koulujen oppilasvalinnat merkittävästi koulujen sosiaalista rakennetta verrattuna lasten sijoittamiseen kouluihin oppilasalueiden mukaan.

Koulumarkkinoiden käytöllä perusopetuksessa on ongelmansa myös sen toisessa ääripäässä. Miten käy niiden hyvin toimeentulevien perheiden lapsille, joille vanhemmat kasaavat suuret odotukset menestyä ja suorittaa? Suosituista kouluista muodostuu koulujärjestelmään niin kutsuttuja ”asemoivia hyödykkeitä”, jos niitä on tarjolla vähän ja niistä on kilpailua. Liian kysynnän vuoksi ”asemoivien hyödykkeiden” suhteellinen hinta nousee, mikä sosiaalisesti asemoivissa hyödykkeissä (kuten tässä koulutuksessa) tarkoittaa, että valikointiprosessin ankaruus lisääntyy (Hirsch 1977, 27–29). Kaupunkilaisperheiden lapset, joiden vanhemmilla on korkeakoulukoulutus, näyttävät hakevan erityisesti suosittuihin erikoisluokkakouluihin, joihin lapset valikoidaan pääsykokeen tai aiemman koulumenestyksen perusteella. Valikointia ja kilpailua korostava koulujärjestelmä saattaa lisätä lasten menestymispaineita sekä hakuprosessissa että opinnoissa, joissa lasten vertaisryhmän muodostavat yksinomaan muut suosittu koulun tai erikoisluokan kriteerit täyttäneet oppilaat. Lehti uutiset maailmalta kertovat karua kieltään kiristävän koulukilpailun tuomista ongelmista lasten mielenterveydelle ja vapaudelle (Helsingin Sanomat 27.4.1999; 15.4.2002;

10.7.2002). Vanhempien poikkeuksellisen aktiivisen osallistumisen lapsen koulunkäyntiin on todettu aiheuttaneen osalle lapsista stressioireita (Lareau 1989, 149–150). Yhteiskuntaluokkia läpäisevän äitien huolen ja levottomuuden on esitetty lisääntyneen koulumarkkinoin järjestetyssä oppivelvollisuuskoulussa, koska he osallistuvat tunteellisesti lapsen koulunkäyntiin (Reay 2000). Suomeen omaksuttua peruskoulujen pakkokilpailua, lasten luokittelua ja tulostavastuuta on pidetty vaarallisena, koska kilpailuhenkinen perfektionismi ei luo henkisesti turvallista ympäristöä kunkin lapsen lahjakkuuden löytämiseen ja kehittämiseen (Uusikylä 2003). Koulupolitiikan taustalla vaikuttavasta ”erinomaisuuden” arvo maailmasta onkin ehdotettu siirtymistä ”riittävyyden eetokseen” (Simola 2001).

Perusopetuslainsäädännön sanottiin ”rajaavan” soveltuvuuskokeet painotettuun opetukseen ja tämän uskottiin tuovan ”pelisäännöt, joilla tilannetta [pääsykokeiden käytöstä] valvotaan” (Heinonen 1998). Muiden maiden kokemuksissa kykyjen testaus pääsykokeella oli vain osa koulujen yhteiskuntaluokkasidonnaisia oppilasvalikointikäytäntöjä. Suosittujen koulujen on todettu valikoivan oppilaiksi kyvykkäimmät ja sosiaalisesti soveliaimmat oppilaat (”kermankuorinta”). Näin koulut maksimoivat Britanniaassa sijoituksensa paremmuusjärjestysvertailussa ja koulun tulokseen sidotun rahoituksen. Koulut houkuttelivat keskiluokkaisia perheitä korostamalla ”symbolista perinteisyyttä”, kuten siistiä olemusta, täsmällistä kokoontumista ja palkintojenjakoseremonioita (Woods & al. 1998, 159, 166–167). Vastaavasti ei-toivottuja hakijoita pyrittiin käännyttämään etukäteen korostamalla oppilasvalinnan tarkkuutta koulun esittelyillä (Bowe & al. 1994), haastatteluilla (Barlett 1993) tai hakulomakkeiden yksityiskohtaisilla kysymyksillä lapsen kyvyistä ja harrastuksista (Gewirtz & al. 1995, 185–186). Nämä käytännöt sulki etukäteen pois perheet, jotka kokivat, ettei lapsella ole mitään erityislahjakkuutta, eivätkä uskaltaneet edes yrittää hakemista. Näin koulujen viestit tukivat perheiden yhteiskuntaluokkasidonnaisten valintojen toteutumista (”itsevalikointia”).

Koulumarkkinoiden käytäntöjen muotoutumisessa, puhumattakaan niiden seurauksissa koko suomalaiselle oppivelvollisuuskoululle, ovat keskiössä kaupunkien toimintapolitiikan linjat. Paikallistasolla määritellään, miten laajasti ja mitkä koulut voivat erikoistua ja valita oppilaansa, kos-

ka perusopetuslaki säätää vain ”lähikoulun” nimeämisestä oppilaille eikä velvoita kuntia nimeämään kaikille kouluille asuinalueisiin perustuvaa väestöpohjaa. Koulumarkkinoiden toiminnan muotoutumisessa osansa on myös valtakunnan tason politiikalla, jonka keskiössä ovat nyt periaatelinjaukset koulujen arvioinnista ja arviointitietojen käyttötarkoituksesta. Perusopetuslakia säädettäessä opetusministeri (Heinonen 1996) visioi, että kouluarviointien tulee olla ”kaikilla tasoilla julkisia”, ja ilmoitti uskovansa, että ”oikea tieto kunkin koulun tilasta lisäisi vanhempien ja kunnallisten päättäjien sitoutumista koulun kehittämiseen”. Todennäköisemmin negatiivinen informaatio koulun tilasta karkottaisi koulun kehittämisestä kiinnostuneita perheitä hakemaan yhä enemmän muihin kouluihin. Puolestaan ei olisi tavatonta, että myös suomalaiskouluissa ”kehittäminen” suuntautuisi strategioihin, joilla ne täyttäisivät mahdollisimman hyvin arviointimittarien odotukset, mistä on jo merkkejä yliopistojen tu-

losrahoitetuissa tutkimuskäytännöissä (ks. mm. Ylijoki 2002).

Nykyisen paikallisen ja kansallisen kouluvalintapolitiikan julkilausuttu tavoite on ollut lapsen kiinnostusten mukaisten oppimismahdollisuuksien tarjoaminen, koulujen yksilöllisyys ja vahvuuksien painottaminen. Vanhempainvallan voimistuessa (Brown 1990) kansainvälisten koulutuspolitiikan trendien mukaisesti myös suomalaisen yhtenäiskoulujärjestelmän sisällä 12-vuotiaiden kouluvalintoja näyttää määrittävän pitkälti kotitausta. Perheiden kouluvalintojen on esitetty monissa maissa (ks. Ball 2003, 31–37) muodostaneen hyvin monimutkaisten sosiaalisten prosessien myötä koulujärjestelmän, joka erottelee lapsia kotitaustan ja rodun mukaan samaan tapaan, mutta ei yhtä näkyvästi, kuin rinnakkaiskoulujärjestelmä tai tasokurssit. Nähtäväksi jää, mihin Suomen peruskoulujärjestelmää suunnataan tulevaisuudessa tai mihin se suuntautuu epäpoliitoiduista tavoitteista huolimatta.

KIRJALLISUUS

- ADLER, MICHAEL & PETCH, ALISON & TWEEDIE, JACK: Parental Choice and Educational Policy. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1989
- AHONEN, SIRKKA: Miten käy lähikoululle markkinoilla? Uusliberalistisen koulupolitiikan tarkastelua. Tiedepolitiikka 24 (1999): 2, 43–50
- ALKULA, TAPANI & PÖNTINEN, SEPPÖ & YLÖSTALO, PEKKA: Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Helsinki: WSOY, 1994
- ASTIKAINEN, RIITTA: Tulosvaroitukset kouluista esiin. Helsingin Sanomat 26.5.2002
- BALL, STEPHEN J.: Big Politics/Small World: an introduction to international perspectives in education policy. Comparative Education 34 (1998): 2, 119–130
- BALL, STEPHEN J.: Class Strategies and the Education Market: the middle class and social advantage. London: Routledge, 2003
- BALL, STEPHEN J. & BOWE, RICHARD & GEWIRTZ, SHARON: Circuits of Schooling: A Sociological Exploration of Parental Choice of School in Social-Class Contexts. The Sociological Review 43 (1995), 52–78
- BARLETT, WILL: Quasi-markets and Educational Reforms. P. 125–153. In: Le Grand, Julian & Barlett, Will (eds.): Quasi-markets and Social Policy. London: Macmillan, 1993
- BOURDIEU, PIERRE: Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste. London: Routledge and Kegan Paul, 1984
- BOURDIEU, PIERRE: The Forms of Capital. P. 241–258. In: Richardson, John G. (ed.): Handbook of Theory and Research for Sociology of Education. London: Greenwood Press, 1986
- BOURDIEU, PIERRE: The Logic of Practise. Polity Press, 1990
- BOWE, RICHARD & BALL, STEPHEN J. & GEWIRTZ, SHARON: Parental Choice, Consumption and Social Theory: The operation of micro-markets on education. British Journal of Educational Studies 42 (1994): 1, 38–52
- BROWN, PHILLIP: The ”Third Wave”: Education and the Ideology of Parentocracy. British Journal of Sociology of Education 11 (1990): 1, 65–85
- COLDIRON, JOHN & BOULTON, PAM: ’Happiness’ as a criterion of parents’ choice of school. Journal of Education Policy 6 (1991): 2, 169–178
- DAVID, MIRIAM: Diversity, Choice and Gender. Oxford Review of Education 23 (1997): 1, 77–87
- FEATHERSTONE, MIKE: Consumer Culture and Postmodernism. London: Sage Publications, 1991
- GAMBETTA, DIEGO: Were They Pushed or Did They Jump? Individual Decision Mechanism in Education. Cambridge, Cambridge University Press, 1987
- GEWIRTZ, SHARON & BALL, STEPHEN J. & BOWE, RICHARD: Markets, Choice and Equity in Education. Buckingham: Open University Press, 1995
- GILLBORN, DAVID & YODELL, DEBORAH: Rationing Education. Policy, Practice, Reform and Equity. Buckingham: Open University Press, 2000
- GREEN, ANDY & WOLF, ALISON & LENEY, TOM: Convergence and Divergence in European Education

- and Training Systems. London: Institute of Education, University of London, 1999
- HATCHER, RICHARD: Class Differentiation in Education: rational choices? *British Journal of Sociology of Education* 10 (1998): 1, 5–24
- HEINONEN OLLI-PEKKA: Koulutuksen taso ei ole romahtanut. *Helsingin Sanomat* 20.6.1996
- HEINONEN OLLI-PEKKA: Oppikoulun pääsykoe ei palaa. *Helsingin Sanomat* 18.6.1998
- HELSINGIN KAUPUNGIN OPETUSVIRASTO: Suomen- ja vieraskielisten koulujen 7. luokalle pyrkineitten ja otettujen oppilaiden lukumäärät. Julkaisemattomat tilastot, 1994–2002
- HELSINGIN SANOMAT 10.1.1998. Muun kuin lähikoulun valitsee joka kymmenes koulutulos. Isoissa kaupungeissa yläastetta vaihtaa neljäsosa seitsemännelle menevistä
- HELSINGIN SANOMAT 27.4.1999. Kiinan koulujärjestelmä ahdistaa opettajia, oppilaita ja vanhempia
- HELSINGIN SANOMAT 15.6.1999. Vanhemmat valittavat oppilasvalinnoista. Muun kuin lähikoulun valintaperusteet usein epäselvät
- HELSINGIN SANOMAT 23.11.2000. Pääjohtaja Sarjala: Suomessa ei tarvita koulujen laaturekisteriä
- HELSINGIN SANOMAT 6.2.2002. Helsingin hyvien alueiden lapset pärjäävät koulussa
- HELSINGIN SANOMAT 27.3.2002. Vantaan peruskouluissa pärjätään yli muun maan
- HELSINGIN SANOMAT 15.4.2002. Kilpailu koulupaikoista alkaa Tallinnassa jo alaluokilla
- HELSINGIN SANOMAT 13.6.2002. Helsinki ei listaa peruskouluja paremmuusjärjestykseen
- HELSINGIN SANOMAT 28.6.2002. Lukioon pääsyn korkea raja takaa hyvät yo-paperit
- HELSINGIN SANOMAT 10.7.2002. Lapsen pääsykoe on Kiinassa vanhempien piina
- HELSINGIN SANOMAT 6.11.2002. Kysely opettajille: Ammattiopetusta ei arvosteta tarpeeksi
- HELSINGIN SANOMAT 25.2.2003. Sarkomaa: Koulujen arvioinnit julki
- HELSINGIN SANOMAT 16.4.2003. Koulutuksen arviointitietojen julkisuuteen haetaan selkeyttä
- HIRSCH, FRED: *Social Limits of Growth*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976
- HIRVENOJA, PIIA: Koulun valinta perusopetuksessa: Rakennet, syyt ja yhteydet perhetaustaan Suomen suurimmissa kaupungeissa 1990-luvulla. Turun yliopisto, kasvatustieteiden laitos. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, 1998. 1998a
- HIRVENOJA, PIIA: Tasan ei käy koulun valinnan vapaus. *Spektri, Opetushallituksen lehti* 7 (1998): 1, 3–4. 1998b
- HIRVI, VILHO: Tasa-arvo uusien koululakien lähtökohdista. *Helsingin Sanomat* 14.3.1998
- JOKINEN, KATJA: Läheltä – vai kaukaa? Tutkimus syistä, joiden perusteella yläasteen koulu valittiin Helsingissä vuonna 2000. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja B20:2000. Helsinki 2000
- JORDAN, BILL & REDLEY, MARCUS & JAMES, SIMON: *Putting the Family First: Identities, Decisions and Citizenship*. London: UCL Press, 1994
- KIVIRAUMA, JOEL: Kansainvälistymisen pakot: kohti eriarvoistavaa koulutuspolitiikkaa. S. 73–90. Teoksessa: Jauhainen, Arto & Rinne, Risto & Tähtinen, Juhani (toim.): *Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit*. Kasvatusalan tutkimuksia – Research in Education Sciences 1. Turku: Turun yliopisto, Kasvatustieteiden laitos, 2001
- KOSKINEN, PIA: Miksi ruoho on vihreämpää naapurikoulun pihalla? Tutkimus syistä, joiden perusteella yläasteen koulu valittiin. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja B9:1994. Helsinki 1994
- LAREAU, ANNETTE: *Home Advantage: Social Class and Parental Intervention on Elementary Education*. Lewes: Falmer Press, 1989
- LAUDER, HUGH & HUGHES, DAVID & WATSON, SUE & WASLANDER, SIETSKIE & THRUPP, MARTIN & STRATHDEE, ROB & SIMIYU, IBRAHIM & DUPUIS, ANN & MCGLINN, JIM & HAMLIN, JENNIE: *Trading in Futures: Why Markets in Education Don't Work*. Buckingham: Open University Press, 1999
- LIITEN, MARJUKKA: Olisi ihan kiva tietää, mitä koulussa opitaan. *Helsingin Sanomat* 14.4.2003
- OECD: *School: a matter of choice*. OECD, Centre for Educational Research and Innovation, 1994
- PENNANEN, SAINNA: Vanhempien rooli lasten kasvatuksessa. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, Kasvatustieteiden laitos, 2001
- PERUSOPETUSLAKI 628/1998
- PITKÄNEN, KARI: Koulujen paremmuuslistat vaarantavat oppimistulokset. *Helsingin Sanomat* 3.1.2003
- RAUTAMA, PAULI: Opetuksen arviointi järjestettävä. *Helsingin Sanomat* 5.11.1996
- REAY, DIANE: Cultural reproduction and mothers' involvement in children's primary schooling. P. 55–71. In: Grenfell, Michael & James, David (eds.): *Bourdieu and Education Policy: Acts of Practical Theory*. London: Falmer Press, 1998. 1998a
- REAY, DIANE: Engendering Social Reproduction: mothers in the educational marketplace. *British Journal of Sociology of Education* 19 (1998): 2, 195–209. 1998b
- REAY, DIANE: A useful extension of Bourdieu's conceptual framework: Emotional capital as a way of understanding mothers' involvement in their children's education? *Sociological Review* 48 (2000): 4, 568–585
- REAY, DIANE & BALL, STEPHEN J.: 'Spoil for Choice': The working classes and educational markets. *Oxford Review of Education* 23 (1997): 1, 89–111
- REAY, DIANE & BALL, STEPHEN J.: 'Making Their Minds Up': Family Dynamics of School Choice. *British Educational Research Journal* 24 (1998): 4, 431–448
- RINNE, RISTO: Kansallisen koulutuspolitiikan loppu? S. 93–119. Teoksessa: Honkonen, Risto (toim.): *Koulutuksen lumo. Retoriikka, politiikka ja arviointi*. Tampere University Press, 2002
- RINNE, RISTO & NUUTERO, ANNA-KAISA: Turkulainen peruskoulu, koulutuspolitiikan muutos ja vanhempien näkökannat. S. 87–126. Teoksessa: Olkinuora, Erkki & Mattila, Eija (toim.): *Miten menee*

- peruskoulussa. Kasvatuksen ja oppimisen edellytysten tarkastelua Turun kouluissa. Kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja A:195, 2001. Turku: Turun yliopisto, 2001
- RINNE, RISTO & KIVIRAUMA, JOEL & HIRVENOJA, PIIA: Nordic Educational Policy Under Siege: Finnish Educational Politicians Tell their Stories. P. 77–102. In: Lindblad, Sverker & Popkewitz, Thomas S. (eds.): Listening to education actors on governance and social integration and exclusion. Uppsala Reports on Education 37. Uppsala: Uppsala University, 2001
- RÄTY, HANNU & SNELLMAN, LEILA & MÄNTYSAARI-HETEKORPI, HANNELE & VORNANEN, ARJA: Vanhempien tyytyväisyys peruskoulun toimintaan ja koulunuudistuksia koskevat asenteet. Kasvatus 3/1995, 250–260
- RÄTY, HANNU & SNELLMAN, LEILA & MÄNTYSAARI-HETEKORPI, HANNELE & VORNANEN, ARJA: Parents' Views on the Comprehensive School and its Development: a Finnish study. Scandinavian Journal of Educational Research 40 (1996): 3, 203–215
- SARJALA, JUKKA: Sallivaa koulunpitomallia kohti. Helsingin Sanomat 20.12.1996
- SEPPÄNEN, PIIA: Miten ja miksi kouluvalintapolitiikka tuli Suomen peruskouluun 1990-luvulla? Kouluvalinnan lainsäädäntömuutokset sekä perustelut ja kritiikki kansainvälisessä valossa. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003): 2, 175–187
- SERMILÄ, PAULA: Koulun valinta monipuolistaa. Helsingin Sanomat 4.3.1998
- SIMOLA, HANNU: Koulupolitiikka ja erinomaisuuden eetos. Kasvatus 3/2001, 290–297
- TAYLOR, CHRIS: Geography of the 'New' Education Market. Secondary school choice in England and Wales. Ashgate, 2002
- TURUN HALLINTO-OIKEUDEN PÄÄTÖS 17.12.2001. Valitus asiakirjojen julkisuudesta
- TURUN SANOMAT 6.11.2002. Opettajat karsastavat koulujen rankinglistoja
- UUSIKYLÄ, KARI: Tehovalmennus on lahjakkaiden lasten vaarana. Helsingin Sanomat 5.5.2003
- WASLANDER, SIETSKA & THRUPE, MARTIN: Choice, Competition and Segregation: an empirical analysis of a New Zealand secondary school market 1990–1993. Journal of Education Policy 10 (1995), 1–26
- VOLANEN, MATTI VESA: Yksilöllistävää peruskoulu, yksipuolistava nuorisosaastekoulu. S. 71–97. Teoksessa: Raivola, Reijo (toim.): Vaikuttavuutta koulutukseen. Suomen Akatemian koulutuksen vaikuttavuusohjelman tutkimuksia. Suomen Akatemian julkaisuja 2/2000. Helsinki 2000
- WOODS, PHILIP & BAGLEY, CARL & GLATTER, RON: School Choice and Competition: Markets in the Public Interest? London and New York: Routledge, 1998
- YLIJOKI, OILI-HELENA: Humboldt kohtaa markkinavoimat – tutkijan työ muutoksessa. Tiedepolitiikka 27 (2002): 1, 41–54.

ENGLISH SUMMARY

Piia Seppänen: Families in urban school markets (Perheet kaupunkien koulumarkkinoilla)

Opinion surveys seem to suggest that families in Finland do not support a comprehensive school system that is based on choice and competition, nor ranking lists of best-performing schools, which are also rejected by the education authorities. However, since the mid-1990s comprehensive schools in the biggest Finnish cities have moved towards increasing specialisation, partial pupil selection and parental choice, which are viewed as the local school markets. This article is concerned to explore the extent to which families participate in the local school markets. At the beginning of 2000 every other pupil in the age cohort transferring to the 7th grade in Helsinki applied to another than their local, catchment area school; the proportion in Lahti was close on 40 per cent, in Turku over one-third, in Espoo over one-quarter and in Kuopio one-fifth. Over half of the parents visited the schools' open evenings in Espoo, Turku and Kuopio, two-thirds in Helsinki. Outside Helsinki it was very rarely that parents visited two or more schools.

In international research school choices are seen as part of the social and cultural reproduction of social class and frequently as a gendered process because mothers have a pre-eminent role in the choice of schools. This study set out to establish whether the

families surveyed differed in their school choices in the four case cities excluding Helsinki. Applications to other than catchment area schools differed markedly in relation to parental education when examined against the popularity of the school. Differences by parental education were less pronounced in the overall activity of applying to another than the local school. The most significant differences between the pupils' school choices were seen according to the level of mother's education. Children of mothers with an academic education applied more often than others to a school outside the catchment area. Children whose both parents or whose mother had an academic education were the keenest to apply to the most popular schools. Father's academic education did not show an independent association with school choices. Those who preferred their catchment area school were more often from two-parent families in which the mother had little or no vocational education. Those families with little or no vocational education who applied to another than the catchment area school, favoured such schools that had balanced pupil flows or that were mainly rejected.

KEY WORDS

School choice, comprehensive school, ranking lists, social reproduction, pupil selection, families, Finland